

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Дорогі восьмикласники!

Мова — це не просто звуки, а певним чином організована система пов'язаних між собою елементів, кожен з яких має своє призначення, діє за певними правилами і тим забезпечує точну передачу потрібної інформації. У цьому відношенні мова нагадує кровоносну систему людини, яка завдяки своїй чіткій організації безпохибно забезпечує обмін потрібних речовин в організмі. Щоб розуміти, як мова виконує своє призначення, треба докладно знати її будову й закони.

Мова складається з мовних засобів і мовлення.

Мовні засоби зберігаємо в нашій пам'яті, ніби інструменти на складі. І що більше є інструментів, і що краще вони впорядковані, тим краще майстрові працювати з ними. Так і з мовою.

До основних мовних засобів входять фонетика (набір звуків), лексика (набір слів) і граматики (набір правил). Користуючись цими наборами мовних засобів, ми й здійснюємо мовлення — розповідаємо про щось, запитуємо, спонукаємо до чогось, творимо тексти.

Мовлення теж не хаотичне, воно має свою логічну структуру. Починається воно з окремих звуків. Звуки повинні бути чіткими й розпізнаваними і точно позначатися буквами на письмі, інакше вони не зможуть передавати потрібну інформацію або спотворюватимуть її.

Зі звуків творяться морфеми (корені, префікси, суфікси, закінчення) з дуже ще загальними значеннями. З морфем складаються слова, які мають уже свої власні, більш-менш конкретні значення і свої засоби, щоб їх можна було об'єднувати між собою в словосполучення, як усе на світі поєднане одне з одним. Це ви вивчали в попередніх класах. Але це ще тільки початкові елементи мови.

Слова, щоб надати їм конкретного значення, об'єднуємо в словосполучення. Слово *вишня* — це назва ягоди чи дерева? Але в словосполученні *червона вишня* — це назва ягоди, а в словосполученні *висока вишня* — назва дерева.

Проте окреме слово чи навіть словосполучення ще не передають потрібної інформації, бо самі по собі не вказують на зв'язки між явищами, на їхній перебіг, місце й час тощо. Тому словосполучення за певними правилами, однаковими для всіх користувачів мовою, об'єднуємо в речення.

У реченні називаються діяч і дія або носій ознаки і його набута ознака, а також предмети, які зазнають дії або причетні до названої ознаки, і обставини, за яких це відбувається. Речення, отже, передає певну інформацію про те, що цікавить нас. Тому речення й виступає основною одиницею мовлення. Про це й піде розмова у восьмому класі.

Але інформація рідко коли вміщається в одне речення. Тому речення групують за спільним змістом у синтаксичні єдності, а відтак з єдностей творять тексти — повідомлення, розповіді, наукові праці, закони тощо. Це ви докладно вивчатимете в наступних класах.

Щоб знання про мову стали надійною основою для мислення та сприйняття, формування й передачі потрібної інформації, треба розуміти призначення й закони функціонування окремих елементів мови, якою користуємося. І ці правила слід сприймати не абстрактно, а в конкретному мовленні, на конкретних прикладах. У вашій свідомості й підсвідомості повинен існувати спочатку приклад як еталон, а потім виведене з нього правило.

Отож, щоб краще, логічніше сприймати зв'язки між явищами дійсності і точніше формулювати свою думку про них, глибше пізнавайте будову, закони й можливості рідної української мови — найкращої й найбагатшої в світі.

ВСТУП

§ 1. Мова в житті людини

§ 1.

Мова в житті людини

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!..

Т. Шевченко

Рідна мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання світу і впливу на людей. Як це розуміти?

Маля на ліжечку розплющило оченята, глянуло перед себе і вперше мовило чітко: «Мама». Засяяли радістю обличчя в мами, тата, бабусі, дідуся. Заговорили вони до дитяти, а воно щасливо всміхнулося. Людина починається з мови, зі спілкування.

Без мови нема людини. У 1996 році у Кенії в глухому лісі знайшли хлопчика років двох, якого виховували мавпи. Між людьми він пожив ще дев'ять років, але так і не навчився ні говорити, ні розуміти людську мову. Тож і про світ він знав тільки те, що бачив і до чого торкався.

Наближається початок навчального року. Тато з мамою міркують, що ж треба придбати їхній дитині до школи. І тут обзивається сама дитина: «Купіть мені рюкзак для зошитів і книг, бо з портфелем незручно ходити». І батьки, безперечно, послухають, щоб дитина не перехняблювалася під вагою портфеля. Отак за допомогою мови ми впливаємо на вчинки інших людей.

Улітку ви з татом і мамою задумали трохи помандрувати Україною, щоб подивитися її визначні місця, завітати до родичів, знайомих. Чи треба вам брати з собою словник або розмовник? Звичайно, ні: скрізь українці й мова українська. Мова, отже, єднає нас в одну велику сім'ю.

«Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова», — писав Панас Мирний. Саме тому завойовники, окупанти, колонізатори, якщо приходять у чужу країну, намагаються місцевим людям накинати свою мову, витіснивши їхню рідну, і таким чином отупити їх, принизити і прив'язати до себе, до свого панування.

В Османській імперії колись у підкорених народів забирали хлопчиків у метрополію, виховували їх у своєму дусі й привчали до своєї мови. І ці хлопці ставали яничарами, які жорстоко придушували будь-яке невдоволення своїх же батьків, братів, родичів, брали участь у завойовницьких походах на славу імперії. Тих, хто зрікається своєї, чужа мова робить відступниками, ворогами.

Відомий учений і педагог Іван Огієнко застерігав: «Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ. Цілий народ повинен пильно дбати, щоб його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю... Народ, позбавлений рідних шкіл, позбавляється тим найсильнішого двигуна свого духовного розвитку й засуджується на культурне й національне каліцтво».

Учасник Другої світової війни поет Василь Сосюренко з почуттям власної людської гідності писав:

Хоч дивно це, але мене питають,
Чому по-нашому завжди я розмовляю.
І всім таким я мусив одвічати,
Що не люблю нічого позичати,
Ні перед ким схилитись не бажаю,
Що мову я свою чудову маю.
І головне — це мова, мислю я,
Моїх батьків, мого народу і моя.

Людина може володіти кількома мовами, але найкраще, найдосконаліше вона має знати рідну мову — мову свого роду й народу — і постійно користуватися нею, щоб вона не змарніла і щоб думки легко склалися в речення.

1. Чи можете ви день перебути мовчки, не мовивши ні слова?
2. Для чого, бува, ви починаєте розмову з кимось?
3. Хто такі колонізатори і що таке метрополія?
4. Хто такі яничари і кого в нас називають яничарами, перевертнями?
5. Яка мова для людини рідна?
6. Чому треба постійно в житті користуватися рідною мовою?

1. Прочитайте прислів'я про мову і поясніть значення кожного з них.

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові. 2. Пізнати з мови, хто якої голови. 3. Коня керують узд'ами, а людину — словами. 4. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше. 5. Хто рідної мови цурається, той сам себе стидається.

2. Прочитайте уважно вірш. Яка його основна думка?

РІДНА МОВА

Спитай себе, дитино, хто ти є,
І в серці обізвётся рідна мова;
І в голосі ясним ім'я твоє
Просяє, наче зірка світанкова.

З родинного гнізда, немов пташа,
Ти полетиш, де світу далечизна,
Та в рідній мові буде вся душа
І вся твоя дороба, вся Вітчизна.

У проростах, яким немає меж,
Не згубишся, як на вітрах полова.
Моря перелетиш і не впадеш,
Допоки буде в серці рідна мова.

Д. Павличко

3. I. Прочитайте текст зловісного Емського указу 1876 року російського царя Олександра II (у перекладі українською мовою). Яка була його мета? Чи маємо ми право байдуже ставитися до нашої рідної мови, знаючи її важку долю? Чи може народ існувати без мови?

«Государ Император 1876 року в 30 день травня Височайше повеліти зволив:

1) не допускати ввозу у володіння Імперії без особливого на це дозволу Головного Управління в справах друку яких би то не було книг і брошур, виданих за кордоном малоруським нарiччям;

2) друкування й видання в Імперії оригінальних творів і перекладів цим нарiччям заборонити, за винятком:

- а) історичних документів і пам'яток;
- б) творів красного письменства, але з тим, щоб при друкуванні історичних пам'яток неухильно дотримувався правопис оригіналу; у творах же красного

письменства не допускалося ніяких відступів від загальноприйнятого російського правопису і щоб дозвіл на друкування творів красного письменства давався не інакше, як після розгляду рукописів у Головному Управлінні в справах друку;

3) заборонити також різні сценічні вистави й читання малоруським нарiччям, а так само й друкування цим нарiччям текстiв до музичних нот».

II. Чи можна було ставити п'єси, друкувати пiснi українською мовою?

III. Чому нас, українцiв, змушували забути свою українську мову?

4. Використовуючи поданi вислови, пiдготуйте й запишiть розповiдь на тему «Я люблю свою українську мову».

1. Без усякої iншої науки ще можна обiйтися; без знання рiдної мови обiйтися не можна (*І. Срезневський*). 2. Нитками рiдної мови ми зв'язанi з усіма iншими (*II. Житецький*). 3. Тiльки рiдним словом проговориш до серця, тiльки рiдне слово дає повний полiт i простiр творчiй силi поета (*І. Верхратський*). 4. Українцi — стародавнiй народ, а мова iхня багатша i всеосяжнiша, нiж перська, китайська, монгольська i всiякi iншi (*Ельвія Челебі. 1657 р.*). 5. Мова козакiв дуже нiжна i сповнена пестливих виразiв та надзвичайно витончених зворотiв (*П'єр Шевальє, 1663 р.*). 6. У жоднiй краiнi дерево народної поезiї не видало таких великих плодiв, нiде дух народу не виявився в пiснях так живо i правдиво, як серед українцiв (*Фрiдрiх Боденштедт, 1845 р.*). 7. Українська народна поезiя найбiльш захоплююча, найкраща й найбагатша з усіх слов'янських (*Ватрослав Ягич, 1877 р.*).

5. Випишіть слова в чотири колонки за частинами мови: 1) іменники; 2) прикметники; 3) дієслова; 4) прислівники.

Удосконалюймося, уявлення, велетенський, віч-на-віч, солдат, погон, ім'я, незчувся, чимдуж, абияк, хазяїн, акуратний, натщесерце, нашвидкуруч, імміграція, інколи, аналізувати, вілла, м'який.

З перших букв вписаних слів прочитаєте побажання.

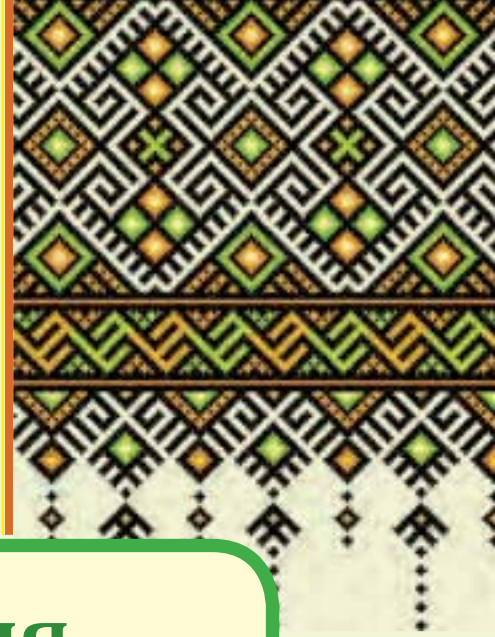

ПОВТОРЕННЯ

§ 2. Лексика. Синоніми

§ 3. Омоніми й пароніми

§ 4. Фразеологізми

§ 2.

Лексика. Синоніми

Усі слова, які вживаються в мові, становлять її лексику.

Слова в мові — це не хаотичний набір сполучень звуків. Кожне слово щось позначає, тобто має своє лексичне значення. Слова об'єднуються в певні групи залежно від їхнього значення й використання.

Усі слова насамперед поділяються на десять частин мови. Коли ми бачимо якийсь предмет, якесь явище, у нас виникає запитання *що це? хто це?* На це відповідає іменник (*зорі*). Далі нас цікавить *яке воно? чие воно?* Це позначає прикметник (*далекі*). Нам треба знати й кількість його: *скільки? котрий?* Для цього існують числівники (*тисячі, мільйони*). Замість іменника, прикметника, числівника, щоб зайвий раз не повторювати їх, вживаємо займенник (*вони*). Але чи не найважливіше нам знати *що вони роблять? що з ними діється?* І тут у пригоді стає дієслово (*сяють*). Для нас часто важливий також спосіб дії, її місце, час, причина, мета, тобто обставини — *як? де? коли? чому? навіщо?* Тож ми не можемо обійтися й без прислівника (*яскраво, вгорі, взимку*).

Слова, щоб вони щось виражали, треба об'єднати між собою в речення так само, як поєднані між собою предмети, явища в дійсності — і тут нам допомагають прийменники (*сяють у небі*) та сполучники (*зорі і місяць*). Частки ж уточнюють, увиразнюють наші висловлювання (*тільки зорі і місяць*). Окремо стоїть вигук — він може замінити ціле речення (*ах!*).

У повсякденному мовленні звичайним словам, залежно від потреби, ми надаємо певного додаткового значення, яке згодом і закріплюється за ними. Таким чином слова бувають з прямим і переносним значенням, однозначні слова стають багатозначними (*люди заходять, сонце заходить, пароплав заходить у гавань*).

Слова за тим, як їх уживають — усі чи лише певні категорії людей, поділяються на загальноновживані й вузьковживані. Такі слова, як *хліб, повітря, небо, білий, зелений, працювати, думати,*

швидко, пліч-о-пліч і под., — загальнозживані, їх знають і використовують усі, хто розмовляє українською мовою. А слова *селекція, акорд, кептар, відцентровий, вікопомний, демонтувати, анфас* тощо відомі лише обмеженому колу людей, пов'язаних з певними професіями, видами діяльності, місцем проживання. Це вузькозживані слова. Різкої межі між тими і тими словами, звичайно, немає.

6. Прочитавши текст, поміркуйте над тим, як і навіщо з'являються слова.

Слово народжується в праці, як і пісня. Всі слова народжені діянням, трудом. Тому мова є кістю, мускулом, нервом, тілом фактів...

Завдяки слову ми розуміємо одне одного, за допомогою мови творяться великі дива на землі. Без слова не було б ні письменності, ні літератури, ані пісні. Відберіть у людини мову, і вона здичавіє (*В. Сухомлинський*).

7. I. Прочитайте текст і визначте в ньому вузькозживані слова. Чи для всіх вас вони будуть однакові?

Георгій Васильович пришилив кнопками до фанерної дошки аркуш цупкого паперу ватману (я знав, як він називався, бо мій тато робив креслення на такому) і почав малювати *товстим* олівцем. Я з захопленням дивився, як на папері з'являється Ромчин портрет. *Живий, кумедний, шаржований*...

Я потроху роздивлявся майстерню. На стінах висіли малюнки — і кольорові, і штрихові. А ще були полиці, на яких стояли різні череп'яні баранці, якісь химери, полив'яні глечики, горщики. А на одній полиці у безладді лежали *великі* барвисті книжки з мистецтва. На *корінцях* і обкладинках я прочитав назви: «Ієронім Босх», «Валентин Литвиненко», «Георгій Малахов», «Музей українського мистецтва», «Імпресіоністи»... Нарешті Георгій Васильович намалював Ромку і жестом запросив на подіум мене. А Ромка кинувся роздивлятися свій портрет. І в *захопленні* вигукнув:

— Супер! Мене ще в житті ніхто не малював. Зробіте мені ксерокс?

(*В. Нестайко*).

II. Чи відоме вам значення таких слів, як *мольберт, палітра, пензель*? З якою галуззю діяльності вони пов'язані?

III. Які ще значення можуть мати виділені слова поза цим контекстом?

Л. Стебловська.
Портрет Василя
Сухомлинського
(1918–1970), 2008.

Слова в мові утворюють і невеликі групи. Антоніми, слова з протилежним значенням, виступають парами: *біле* — *чорне*. Омоніми, які однаково звучать, але мають зовсім різне значення, трапляються рідко: *коса* (волосся) і *коса* (знаряддя праці). Близькі до омонімів пароніми: *знегоди* і *незгоди*. Найбільш поширені в мові групи синонімів — синонімічні ряди.

Українська мова багата на синоніми. Той самий предмет, те саме явище ми можемо називати кількома різними словами, які мають свої відтінки значень, своє емоційне забарвлення. Ми можемо відомого птаха назвати не лише *лелека*, а й *чорногуз*, *бусел*, *бузько́*, є ще й діалектні його назви: *гайстер*, *бушель*, *боцюн*. Ми можемо не тільки *думати*, а й *міркувати*, *гадати*, *мізкувати*, *мислити*, *метикувати*, *роздумувати*.

Синоніми бувають семантичні та стилістичні.

Семантичні синоніми різняться відтінками значення (семантика — значення). Наприклад, слова *побратим*, *друг*, *приятель*, *товариш*, *колега* мають приблизно те саме значення, але вказують на різні ступені близькості людей.

Стилістичні синоніми мають переважно те саме значення, але різняться сферою вживання. Наприклад, слова *вільний*, *вольний*, *свобідний*, *розкріпачений* означають те саме «не поневолений», проте друге має урочистий відтінок, третє — архаїзм (застаріле), четверте — історизм (стосується певного історичного періоду). Так само: *зрозуміти* — звичайне слово, *утямити*, *уторопати* — розмовні слова, які годиться вживати лише в невимушеному спілкуванні.

Синоніми допомагають точніше й доречніше висловити думку, уникнути набридливого повторення тих самих слів.

8. До кожного з поданих слів доберіть із довідки синонім і запишіть їх у тому самому порядку.

Молодий, дудка, парус, самотній, хазяїн, ізольований, юрба, дослід, козел, прірва, втіха, любитель, блискучий, прихований, сумний, зміст.

Довідка: аматор, вітрило, господар, експеримент, елегійний, натовп, одинокий, окремих, радість, сопілка, сюжет, таємний, урвище, цап, юний, яскравий.

З перших звуків (не букв) записаних слів прочитаєте закінчення вислову Т. Шевченка: «*І чужому навчається, ...*».

9. I. Прочитайте уривок, знайдіть у ньому синоніми й визначте, з якою метою їх ужито.

Сива пелена заслала поле, й ця пелена схожа на *м'якенький*, розсіяний у повітрі попіл, що тремтить, коливається, перебуваючи в постійному незбагненному русі...

Річка втратила свою вчорашню *голубу* барву, що мала насиченість і бездонність *неоглядного* неба, й тепер у плоских берегах тече сумовита

вода. Тече в безпросвітній своїй приреченості, сіра, безбарвна, — де ж її недавнє кольорове *буйство*, гаряча пристрасть голубизни?

I — ліс. Саме в лісі найвиразніше видно всю грізну невідворотність і неминучість ворожої навали, пойменованої туманом. Тут завойоване кожне дерево, кожен кущик, кожна бадилінка. Й *повсюдно* — мовби дим і чад недавньої битви, могутньої кривавої чвари. У січі *подертий* одяг густо застелив землю і поодинокими клаптиками, стьожками, стрічками *неквално* сіється і сіється. Ці клаптики, стьожки, стрічки — зів'ялі листки, що наповнили довколишнє повітря, що творять у його відчутній товщі свій нелегкий останній політ (Є. Гуцало).

II. Виділені слова замініть доречними синонімами.

III. За цим зразком складіть і запишіть розповідь про осінній туманний день.

10. Слова запишіть у дві колонки: 1) у які вставлено м'який знак; 2) у які не треба вставляти м'якого знака.

Зненац..ка, лар..ок, уйгурс..кий, дз..вякати, знат..ність, звіл..нити, лар..ки, (на) стеж..ці, (у) мис..ці, винос..ся (наказовий спосіб), ущіл..нення, ус..мішка, камін..чик, Тан..чин, (у) жмен..ці, путивл..ський, уман..ський, розріс..ся, вгомониш..ся, їдал..ня, брин..чати, (в) колис..ці, освіт..ній, велетен..ський, різ..бяр, осмілят..ся, ател..є, (багато) облич.., безбат..ченко, т..мянний.

З других букв (слів, що в дужках, не враховувати) прочитаєте вислів Галілео Галілея.

§ 3.

Омоніми й пароніми

Омоніми — слова, що звучать однаково, але мають зовсім різне значення. **Пароніми** — слова, дуже подібні за звучанням, можуть бути і близькі за значенням, але не тотожні.

У реченнях *На подвір'ї лежала пара волів (А. Шиян). Пара клубилась над опуклими ребрами конячини (О. Льченко)* вжито ніби те саме слово, насправді ж це два різні слівця: перше означає «двоє», друге — «газоподібний стан води». Це омоніми.

У реченнях *Я людина бідна... в мене ледве зайва гривня знайдеться (І. Нечуй-Левицький). Пастух знайшов у приміському лісі гривну, яку носив на грудях Мономах (М. Руденко)* слова гривна і гривня звучать майже однаково, проте мають зовсім різне значення: перше — «грошова одиниця», друге — «нашийна прикраса». Це пароніми. Пароніми дуже легко можна сплутати.

11. Прочитайте речення, знайдіть у них омоніми й поясніть їхнє значення, виходячи з контексту.

1. Не співає соловейко, лиш деркач дере, вмерла вже весна весела, жаль мене бере (*Дніпрова Чайка*). 2. Як свіжий, віником він зветься, а як пристарів — деркач (*Л. Глібов*). 3. Біжать отари, коні ржуть, реве тяжкий бугай на буйнім пасовищі (*М. Рильський*). 4. Пір'я болотного бугая кольору очерету. 5. Швачка встала, випроставши свій зігнутий стан (*Леся Українка*). 6. Гадали ми, що тайно в стан ворожий проникнув ти (*І. Кочерга*). 7. Криниця в балці, журавель при ній (*М. Рильський*). 8. Стіна тріснула, розійшлася, балки підгнили — падали (*Панас Мирний*). 9. По річці — свіжий санний слід (*Г. Тютюнник*). 10. Вади неробства слід долати працею (*Сенека*).

12. Спишіть речення, підкресліть пароніми і поясніть відмінність у значенні.

1. Здавалося, що це вплинуло корисно на відносини між братами (*І. Франко*). 2. А я хочу бути дужим у всіх відношеннях (*Олесь Гончар*). 3. Кришталем заіскрилася роса по зеленій траві (*Панас Мирний*). 4. В майбутньому кіноплівку, кажуть, замінить кристал (*Олесь Гончар*). 5. В Настусі уже зарані розвилась уява та мрійність (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Про село вона мала досить туманне уявлення (*С. Добровольський*).

13. Утворіть словосполучення, правильно поєднуючи пароніми зі словами, що в дужках, і запишіть їх.

1. Батьківський, батьків (комітет, робота). 2. Пам'ятка, пам'ятник (поетові, старовини). 3. Робочий, робітничий (селище, одяг). 4. Рідкісний, рідкий (ліс, краса). 5. Сніговий, сніжний (хмара, зима). 6. Первинна, первісна (природа, обробка). 7. Повстати, постати (з руїн, проти ворога). 8. Військовий, воєнний (стан, суд). 9. Виборний, виборчий (орган, закон).

14. Слова запишіть у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

Різдв..яний, св..ятковий, острів..янин, сурм..яний, медв..яний, духм..яний, зм..яклий, присв..ята, слов..яни, тьм..яний, дзв..якнути, цв..ях, пір..я, рутв..яний, знічев..я, ін..єкція, моркв..яний, мавп..ячий, з..ясувати, різьб..яр, ім..я.

З других букв першої колонки прочитаєте слово, яким закінчується вислів Іммануїла Канта: «Закон, що живе в нас, називається...».

§ 4.

Фразеологізми

Стійке неподільне сполучення слів, що виражає цілісне значення, називають **фразеологізмом**. Фразеологізмам властива образність й емоційне забарвлення.

Наприклад, вислів *ворушити мозком* має цілісне значення «міркувати» й певне іронічне забарвлення, як в уривкові: *Що ж, потилицю хіба чухати? Треба мозком ворухнути* (А. Головка) — мовляв, не бідкатися й не скаржитися, а головою працювати.

Відповідно до того, як їхнє значення залежить від значення слів, з яких вони складаються, фразеологізми бувають:

а) такі, значення яких не впливає зі значення окремих слів: *бути на сьомому небі* (бути щасливим), *в лій у голові* (розумний), *показати, де раки зимують* (провчити), *п'ята колона* (диверсанти);

б) такі, про значення яких можна здогадатися зі значення окремих слів: *біла ворона* (незвичайний), *дірка з бублика* (нема ні-

чого), *переступати з ноги на ногу* (ніяковіти), *серце мохом обросло* (збайдужілий).

Відповідно до того, у ролі якої частини мови вони виступають у реченні, фразеологізми бувають:

а) іменникові (хто? що?): *білий світ, буря в склянці води, сон рябої кобили*;

б) прикметникові (який?): *не з полохливого десятка, як з клоччя батіг, одного поля ягода*;

в) числівникові (скільки?): *як кіт наплакав, як маку, на заячий скік*;

г) дієслівні (що робити? що зробити?): *підводити очі, розплутувати вузол, не лазити за словом у кишеню*;

г) прислівникові (як? де? коли? і под.): *з відкритим серцем, крок за кроком, до останнього подиху, вздовж і впоперек*;

д) вигуківі: *от тобі й на, тим-то й ба, ні пуху ні пера*.

Частина фразеологізмів має форму речень: *у чужій хаті й тріска б'є, горобці цвірінькають у голові, свіжим вітром повіяло*.

Фразеологізми, як правило, з мови на мову дослівно не перекладаються.

До фразеологізмів відносимо й крилаті слова — влучні вислови видатних осіб, вислови з художніх та історичних творів: *всякому городу нрав і права, славних прадідів великих правнуки погані, досвітні вогні, перейти рубікон, ахіллесова п'ята*.

15. Доберіть до поданих слів з довідки фразеологізми й запишіть їх у тому самому порядку.

Як хочеш, зазнати невдачі, небагатослівний, нерозлучні, допомогти, нерозторопний, дуже молодий, без діла, порозумітися, зазнаватися, діяти обережно, замріюватися.

Довідка: витати в хмарах, вольному воля, водою не розлити, голова половою набита, знайти спільну мову, кирпичу гнути, оглядатися на задні колеса, молоко на губах, плече підставити, склавши руки, скупий на слова, юшки шилом вхопити.

З других букв перших слів записаних фразеологізмів прочитаєте закінчення вислову Г. Сковороди: «Одне мені тільки близьке, вигукну я...!»

16. Прочитайте речення, випишіть фразеологізми й поруч запишіть їхнє значення.

I. 1. Диво дивне сталося з Йосипом: то, бувало, нікому на світі не вступить, не послухає нікого, а то хоч у вухо бгай (*Панас Мирний*). 2. Тепер уже всі глянули на Миколу, вишкірили зуби, сміються. Справді ж бо — схожий Микола на вихователя, як батіг на мотовило (*Ю. Збанацький*). 3. Ні, вона мене не проведе, наскрізь її бачу, що воно за цяця (*Панас Мирний*). 4. Вона, здається, далі свого носа не бачить. Аби їй було добре та тепло, а там хоч потоп (*В. Кучер*). 5. За одним рипом з Остапом і Мусій вийшов з хати (*А. Головка*).

II. 1. Схопився я, озираюсь по хаті. А надворі вже почало на світ благословлятися (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Його кипуча енергія часом біла через край, і тоді зупинити її міг тільки широкий батьків, з мідною пряжкою ремінь (*В. Козаченко*). 3. Він смирний чоловік і багатіє думкою, що такий-то вже хороший, такий-то вже молодець (*Марко Вовчок*). 4. Так же піп не в тім'я битий, його не обдуриш (*Лесь Мартович*). 5. Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

17. Запишіть слова у дві колонки: 1) з подвоєнням узятих у дужки букв; 2) без подвоєння.

Прославле(н)ий, спі(в)ігчизник, розрі(с)я, дерев'я(н)ий, спасé(н)ий, здрібне(н)ий, букве(н)ий, верши(н)ий.

З других букв має скластися слово, яким закінчується вислів О. Довженка: «*Все найдорожче і найважче...*».

18. Що відповів Сашко Щупачок? Пам'ятайте: Сашкові відповіді завжди до тепні, але не образливі. Отож подумайте.

Сашко Щупачок зараз у восьмому класі. А це сталося в другому чи третьому. Якийсь малюк, сердитий на нього, почав прозиватися:

— Саша — кваша, Саша — кваша.

Сашко йому спокійно відповів:

— Я не Саша, а Сашко.

Тоді хлопчак, не знайшовши нічого кращого, почав вигукувати:

— Щупачок, Щупачок!

А Сашко йому каже: ...

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

I. Книга — скарбниця знань і мови

19. I. Прочитайте текст про роль книги в житті видатних людей.

Іван Франко

Геніальний Іван Франко, який сам написав понад 100 томів книжок, постійно читав. Читання розвиває розум людини, розширює межі її знань про інших людей і про світ, збагачує її мову. Тож Іван Франко мав рацію, коли стверджував:

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Тарас Шевченко

Великий Тарас Шевченко перечитав усе, що потрапляло йому під руку — українською, російською, польською, французькою мовами. Ось, наприклад, свідчення панського кухаря про перебування Тараса Шевченка у Мар'янівці в поміщика О.А. Лук'яновича у 1845 році: «У вільний від малювання портретів час він майже завжди вдень залишався у своїй кімнаті, постійно читав книжки, які брав із панської бібліотеки». А бібліотека була велика — розміщалася у двох кімнатах просторого панського палацу. 1857 року, готуючись після

десяти років неволі нарешті покинути місце свого заслання, в «Щоденнику» 5 липня він скаржився: «Що ж робити без книжки в такій повільно-спокійній подорожі, як плавання по Волзі від Астрахані до Нижнього?.. І справді, що я буду робити цілий місяць без хоч якої-небудь книжки?» І вже в Нижньому Новгороді 6 листопада не без задоволення записує: «Після десятилітнього посту я враз накинувся на книжки...»

II. А ви любите читати книжки? Яким книжкам віддаєте перевагу — традиційним чи електронним?

20. Прочитайте уважно текст, визначте його основну думку. Як автор аргументує її?

Книга — то джерело знань. Ще стародавні єгиптяни говорили: «Ти повинен звернути своє серце до книг. На світі нічого немає кращого за книги. Я хотів би показати твоїм очам їхню красу...». А великий римський трибун Цицерон сказав: «Дім, у якому немає книг, подібний до тіла без душі».

Можна багато навести мудрих слів, сказаних великими людьми. Так, приміром, Декарт писав: «Читання книги — це ніби розмова з найкращими людьми минулих віків». Тарас Шевченко говорив: «Книги мені потрібні, як хліб насущний».

Книга таїть у собі мудрість для багатьох. Найкращі книги стали безсмертними, вони увійшли в скарбницю світової культури, у них мудрість і краса, глибина людських переживань і поклик до щастя (*І. Цюпа*).

21. І. Прочитайте уривок з книжки «Мій Дагестан» дагестанського письменника Расула Гамзатова (1923–2003).

Коли біля аулу Кумух після жорстокої битви з ордами Тимура горці збирали трофеї, в кишені одного вбитого знайшли книжку. Гортали її сторінки, схилилися над літерами. Але жодного не знайшлося серед них, хто міг би читати. Хотіли були горці спалити книжку, подерти її й пустити за вітром, та вперед вийшла розумна, хоробра Парту-Патімат. Вона сказала:

— Бережіть її разом зі зброєю, що дісталася вам від ворога.

— Навіщо вона потрібна? Все одно ніхто з нас не вміє її читати!

— Якщо ми не зуміємо прочитати цю книжку, прочитають наші діти, онуки. Адже невідомо, що в ній є. Можливо, в ній наша доля.

Під час битви Сураката Тінусинського з арабами один полонений араб віддав горцям коня, зброю, щит. Але книжку, сховану на грудях, не хотів віддати. Суракат повернув полоненому зброю й коня, а книжку наказав забрати. Він сказав:

— Коней і шабель у нас самих досить, а книжки немає жодної...

Здивувалися воїни й спитали свого полководця:

— Навіщо нам книжка? Ми не тільки читати не вміємо, ми навіть не знаємо, як її правильно тримати. Хіба розумно брати її замість коня й зброї?

— Настане час, і її прочитають. Настане час, вона замінить горцям і черкеску, і папаху, і коня, і кинджал.

Коли справи іранського шаха, який напав на Дагестан, стали кепськими, він закопав у землю дорогоцінності, що їх завжди возив із собою. Свідків шах повбивав. Проте Муртазали-Хан знайшов цю яму й виявив скрині з золотом, сріблом, коштовним камінням — усе, що встиг награбувати іранський шах. На двадцятьох мулах повезли шахове добро. Серед інших скарбів трапилося кілька перських книжок. Отглянувши увесь скарб, батько Муртазали-Хана, безрукий Сурхат сказав:

— Сину мій, великий скарб знайшов ти. Роздай його воїнам. А схочеш — продай. Він все одно вичерпається. Але й через сто років горці знайдуть перла, сховані в цих книжках. Не віддавай їх. Вони дорожчі за всі дорогоцінності (*З аварської переклав Д. Бобир*).

II. Поясніть значення слів *аул, орда, горець, трофей, черкеска, папаху, кинджал, кепський, дорогоцінності, скарб, перла*.

III. Що ви можете сказати про книжки, про закладену в них мудрість, про їхню цінність, про потребу читати їх? Свої міркування запишіть.